Universiteit
Leiden
The Netherlands

Staatsburgerschap en Nederlanderschap in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw

Verheijen, L.J.

Citation
Verheijen, L. J. (2021). Staatsburgerschap en Nederlanderschap in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw. *Tijdschrift Voor Geschiedenis*, *134*(3), 448-472. doi:10.5117/TVG2021.3.006.VERH

Version:	Publisher's Version
License:	Creative Commons CC BY-NC 4.0 license
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/3273996

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Amsterdam University Press

TIJDSCHRIFT VOOR GESCHIEDENIS 134.3 (2021) 448-472
HTTPS://DOI.ORG/10.5117/TVG2021.3.006.VERH

Staatsburgerschap en Nederlanderschap in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw

Bart Verheijen

Abstract

The development of political citizenship in the Dutch East-Indies in the nineteenth century

This article aims to analyze the political inequality between Dutch subjects in the Dutch East-Indies and the Netherlands based on developments in nineteenth century national citizenship debates and legislation. It argues that the juridization of the idea of political citizenship by J.R. Thorbecke in the 1840s and 1850s, led to the exclusion of the indigenous colonial population on the basis of descent (ius sanguinis). A close inspection of this principle shows how it was legitimized and implemented for the colonial territories on the basis of a 'Dutch and European civilization criterion' under which a series of other criteria – such as religion, skin color, education – could be used for political, cultural and economic exclusion. The 'colonial differences' that were gradually enshrined in legislation surrounding political citizenship in the nineteenth century would create a new layer of colonial hierarchy in the Dutch East-Indies.

Keywords: political citizenship, Dutch East-Indies, civilization, colonialism, J.R. Thorbecke

Inleiding

De negentiende-eeuwse ontwikkeling van de nationaliteitswetgeving en het staatsburgerschap is van grote invloed geweest op de verhouding tussen burgers en de natiestaat, maar beïnvloedde ook de verhouding tussen burgers onderling in het koninkrijk en de overzeese bezittingen. In 1844 definieerde Thorbecke burgerschap als staatsburgerschap en de grondwet van 1848 en hieruit voortvloeiende wetgeving trachtten dit staatsburgerschap verder in te vullen. Deze invulling, die stoelde op een 'innige gemeenschap' tussen overheid en burger, benadrukte de vorming van actieve, verantwoordelijke individuen binnen de natiestaat.[1] Thorbeckes definitie bleek problematisch door de veranderende plaats die de kolonie innam ten opzichte van het koninkrijk, met name omdat ze handen en voeten gaf aan uitsluitingsmechanismen die de hiërarchie in de koloniale samenleving bepaalden. Thorbecke achtte burgerschapsrechten op termijn voor iedereen toegankelijk, maar dit gold niet voor de koloniale onderdanen die daarvan om geografische, culturele,

1 Johan Rudolph Thorbecke, *Historische schetsen* (Den Haag 1872) 84 ev.

© Bart Verheijen
[This is an open access article distributed under the terms of the CC BY-NC 4.0 license]

Guest (guest)
IP: 94.210.135.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

religieuze, raciale maar vooral ook politiek-ideologische redenen waren uitgesloten.

Dit artikel wil aan de hand van de ontwikkeling in het nationaal burgerschapsrecht (ook wel politiek burgerschap of staatsburgerschap genoemd) de ideeën achter de politieke ongelijkheid tussen burgers in Nederlands-Indië analyseren. Het verschil in de rechtspositie tussen de Europese inwoners en de inlandse bevolking koppelde zich in de negentiende eeuw namelijk aan de nationaliteitswetgeving. Nederlands-Indië was weliswaar Nederlands grondgebied, maar dat wilde beslist niet zeggen dat alle inwoners beschouwd werden als volwaardige Nederlanders. De ontwikkeling die dit artikel centraal stelt, is de juridisering van het politiek burgerschap in de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw, die uiteindelijk leidde tot de uitsluiting van de koloniale bevolking op basis van afstamming. Dit afstammingsbeginsel werd voor de koloniale gebieden politiek gelegitimeerd en ingevuld op basis van een 'beschavingscriterium', waar een reeks andere criteria onder konden worden gehangen (zoals onderwijsniveau, cultuur, religie, ras en landaard).

Ideeën over verschillen tussen onderdanen en hun politieke rechten bestonden al langer, maar werden in de negentiende eeuw stapsgewijs vastgelegd in wetgeving. Twee zaken stuurden in het algemeen deze juridisering en politisering van het burgerschapsrecht. Ten eerste, de ontwikkeling van burgerschap van een privaatrechtelijk idee naar een politiek-staatsrechtelijke definitie waarbij het politieke wezen van de burger binnen een natiestaat steeds meer op de voorgrond trad. En, ten tweede, een verschuiving in de voorwaarden voor de toekenning van nationaliteit. Dit laatste verwijderde zich in de loop van de negentiende eeuw van het *ius soli* ofwel territorialiteitsbeginsel, richting toekenning op basis van het afstammingsbeginsel (*ius sanguinis*). Politiek burgerschap werd de kern van een nationaliteitsidee en afstamming was hierbij in toenemende mate een garantie voor loyaliteit aan de politieke natiestaat. De oudere betekenis van burgerschap als 'ingezetenschap' verviel. In plaats daarvan kwam de actief participerende burger die de natiestaat zou dragen, en ook besturen. In het verloop van de negentiende eeuw werd dit bovendien steeds emotioneler ingekleurd: de burger was niet langer enkel een vrij individu ten opzichte van de staat, maar vooral iemand die, als lid van een gemeenschappelijk 'vaderland', zijn loyaliteit in moreel besef en zedelijk handen uitdrukte.[2]

De ontwikkelingen laten zien dat het niet de bedoeling was van de wetgever het staatsburgerschap onverkort te verlenen aan de Nederlandse onderdanen van de overzeese gebieden. Hier zat een duidelijk politiek idee achter. Voor Thorbecke was het helder dat de maatschappelijke orde van de 'inlanders' zodanig verschilde dat niemand hen Nederlanders zou durven te noemen. In 1850 verklaarde hij: 'Nederlanders, […] zijn de leden der Nederlandsche Natie', en van deze natie maakten de 'inlanders' van 'Java of van de Molukken' zeker geen deel uit.[3] In de kolonie kwam slechts een kleine groep mensen voor Thorbeckes definitie van staatsburgerschap in aanmerking: de Europeanen en met hen gelijkgestelden. Cees Fasseur heeft Nederlands-Indië om

2 Hierover: Remieg Aerts, *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997) 144 ev, 325; Remieg Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2018) 303-304.

3 Geciteerd in: L.F.G.P. Schreuder, *Wetten betreffende het Nederlanderschap, het ingezetenschap en de naturalisatie, met de daaromtrent tusschen de regering en de Staten-Generaal gewisselde stukken en de in de wetgevende Kamers gevoerde beraadslagingen* (Schiedam 1880) 47-48.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

deze reden getypeerd als een 'staat zonder burgers'. Nederlands-Indië kende immers alleen onderdanen, maar – een kleine groep Europeanen uitgezonderd – geen volwaardige (staats)burgers.[4]

Rechtswetenschappers hebben al de nodige aandacht gehad voor de ontwikkeling van Nederlands burgerschap en de uitsluiting van bevolkingsgroepen in de koloniën. De dissertaties van Eric Heijs (1995) en Renata de Haas-Engel (1993) koppelen de juridische verhoudingen van het private burgerschap en het staatsburgerschap in Nederland ook aan de overzeese gebieden.[5] Recentelijk zijn daar de studies van Patricia Tjiook-Liem (2009) en Gohar Karapetian (2020) aan toegevoegd. Deze werken richten zich ook op het dubbele en ambivalente burgerschapsbegrip dat het koninkrijk heeft gekend tussen 1850 en 1893, waarbij de inwoners van de overzeese gebieden wel Nederlanders waren volgens de formulering in het Burgerlijk Wetboek van 1838, maar niet volgens de nationaliteitswet van 1850. Karapetian typeert het koloniaal burgerschap hierbij als 'morganatisch burgerschap': een vorm van burgerschap waarbij er juridisch onderscheid wordt gemaakt naar politieke rechten.[6] Guno Jones richt zich in zijn onderzoek (2007) naar de verhoudingen tussen overzeese onderdanen en de geïnstitutionaliseerde uitsluiting van de inlandse bevolking vooral op de doorwerking van deze juridische categorieën in de periode na 1945.[7] De ingewikkelde staatkundige wetgeving voor Nederlands-Indië tussen de zeventiende en twintigste eeuw die deze processen begeleidde, is in kaart gebracht door Nick Efthymiou.[8] Al deze werken geven een goed overzicht van de juridische ontwikkeling van wetgeving voor de kolonie, maar hebben veel minder aandacht voor de politiek-historische achtergronden van deze processen. Evenmin komt hierbij de verandering van de politieke betekenis van het staatsburgerschap in de koloniale debatten aan bod. Dit artikel richt zich specifiek op deze betekenisverandering en wil laten zien hoe ideeën over staatsburgerschap gekoppeld aan de grenzen van de natiestaat, zoals blijvend neergezet door Thorbecke, een actieve bijdrage hebben geleverd aan de constructie van de koloniale hiërarchieën. Daarbij analyseert het hoe de verhouding tussen natiestaat en koloniaal rijk, zoals die in de negentiende eeuw (opnieuw) vorm kreeg, werd uitgedrukt. Deze onderzoeksambitie is in lijn met de recente oproep van René Koekkoek, Anne-Isabelle Richard en Arthur Weststeijn die in de bundel *The Dutch Empire between Ideas and Practice, 1600–2000* (2019) pleiten voor een meer intellectuele geschiedschrijving van het Nederlandse koloniale rijk en de relatie tussen politieke theorie en praktijk in de overzeese gebieden.[9] Hierbij

4 Cees Fasseur, 'Hoeksteen en struikelblok. Rassenonderscheid en overheidsbeleid in Nederlands-Indië', in: Cees Fasseur, *De Weg naar het Paradijs en andere Indische geschiedenissen* (Amsterdam 1995) 169.

5 Eric Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander. De verlening van het Nederlanderschap aan vreemdelingen 1813-1992* (Amsterdam 1995); Renata de Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht* (Diss. Rijksuniversiteit Limburg 1993).

6 Patricia Tjiook Liem, *De rechtspositie der Chinezen in Nederlandsch-Indië 1848-1942* (Diss. Universiteit Leiden 2009); Gohar Karapetian, *Morganatisch burgerschap. Een onderzoek naar burgerschap en politieke representatie van de overzeese burger in het Koninkrijk der Nederlanden, de Franse Republiek en de Europese Unie* (Deventer 2020).

7 G. Jones, *Tussen onderdanen, rijksgenoten en Nederlanders. Nederlandse politici over burgers uit oost en west en Nederland, 1945-2005* (Amsterdam 2007).

8 Nicholas Efthymiou, *De organisatie van regelgeving voor Nederlands Oost-Indië: stelsels en opvattingen (1602-1942)* (Diss. Universiteit van Amsterdam 2005).

9 Zie: René Koekkoek, Anne-Isabelle Richard en Arthur Weststeijn (2019), 'Introduction. Intellectual History in Imperial Practice', in: idem ed., *The Dutch Empire between Ideas and Practice, 1600–2000* (Londen 2019). Voor een reactie op deze oproep, waarin gewaarschuwd wordt voor een te 'nationalitische' blik op het

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

moet er volgens hen juist ook aandacht zijn voor het blootleggen van de negentiende-eeuwse articulatie van 'visions of Dutch empire' in politieke debatten die de koloniale samenleving vormden. Centraal staan in dit artikel dan ook de politieke betekenis van reflecties op nationaliteit versus burgerschap, en de (deels onvoorziene) uitwerkingen in de koloniale praktijk van wetgeving. Hierbij zal ik ook stilstaan bij de positie van de hybride groepen die de veronderstelde scheidslijnen uitdaagden, zoals de groeiende groep Indo-Europeanen en de inlandse christenen.

De debatten over de toekenning van het politiek burgerschap waren verbonden aan discussies over de constitutionele en economische verhoudingen tussen het koninkrijk in Europa en de overzeese gebieden, en werden gestuurd door veranderende opvattingen over mensbeeld, raciale verhoudingen, de plek van religie binnen de staat, de geografische afstand, land- en volksaard en de beschavingskloof. Historisch onderzoek richt zich in toenemende mate op de betekenisverschuiving van dergelijke categorieën. Dat is niet verwonderlijk: de laatste jaren is geschiedschrijving over de kolonie steeds meer onderdeel geworden van het nationale verleden. Dit geldt ook voor de analyses van de verhoudingen in de kolonie tussen 'overheersers' en 'overheersten' en die tussen 'kolonie' versus 'moederland'. De koloniale hiërarchie veronderstelde een onderscheid tussen verschillende onderdanen en rechtssferen, maar de precieze invulling van de koloniale verhoudingen was dynamisch. Ann Stoler heeft hier in haar werk nadrukkelijk op gewezen. Door een analyse van grensgevallen is duidelijk aangetoond hoe categorieën constant werden gevormd en aangepast in botsing met de koloniale praktijk.[10] Stoler houdt vast aan 'ras' als het primaire ordeningscriterium, al reduceert ze dit niet tot een biologische eigenschap, maar hanteert het ook als culturele en morele categorie. Door het rassenbegrip in deze zin op te rekken kan ze handhaven dat de koloniale hiërarchie hierop stoelde. Ook Jones stelt in zijn analyses naar de positie van overzeese onderdanen na de dekolonisatie dat de verschillende overgeleverde juridische categorieën en het rechtsdualisme in essentie raciale (en 'apartheids-achtige') categorieën zijn. Heijs spreekt eveneens over de juridische verankering van het ras-criterium, dat tot aan de onafhankelijkheid van Indonesië gehandhaafd bleef.[11] Deze nadruk op het ras-criterium is voor Nederlands-Indië in mijn ogen terecht bekritiseerd door Bart Luttikhuis, die betoogt dat een te grote preoccupatie met ras afleidt van de koloniale historische werkelijkheid.[12] Ook Remco Raben en Ulbe Bosma stellen in hun werk *Being 'Dutch' in the Indies* (2008) dat de hiërarchie in Nederlands-Indië niet primair te begrijpen is aan de hand van raciale verschillen omdat factoren als klasse, afstamming, religie en

koloniale rijk, zie: Susan Legêne, 'The European character of the intellectual history of Dutch Empire', *BMGN – Low Countries Historical Review*, 132.2 (2017) 110-120.

10 Ann Stoler, *Carnal knowledge and imperial power. Race and the intimate in colonial rule* (Berkeley en Londen 2002); Ann Stoler, *Along the archival grain. Epistemic anxieties and colonial common sense* (Princeton en Oxford 2009) en Ann Stoler, 'Reasons Aside. Reflections on Enlightenment and Empire', in: Graham Huggan (ed.) *The Oxford Handbook of Postcolonial Studies* (Oxford 2015).

11 Guno Jones, *Tussen onderdanen, rijksgenoten en Nederlanders,* 58, 60. Zijn typering 'Apartheid-like' komt uit: Guno Jones, 'Dutch politicians, the Dutch nation, and the dynamics of postcolonial citizenship', in: Ulbe Bosma ed., *Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands* (Amsterdam 2012) 27-48, aldaar 31; Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, 70.

12 Bart Luttikhuis, ''Beyond race. Constructions of 'Europeanness' in late colonial legal practice in the Dutch East Indies', *European Review of History. Revue europeenne d'histoire* 20.4 (2013) 539-558; Bart Luttikhuis, *Negotiating Modernity. Europeanness in late colonial Indonesia, 1910-1942* (Diss. European University Institute 2014).

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

Portret van Jan Jacob Rochussen (1797-1871). Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1845-1851). Van Nicolaas Pieneman uit 1845.
Collectie Rijksmuseum, Amsterdam

onderwijs ook sterk bijdroegen aan de plek van individuen in de kolonie.[13] De juridische termen 'Europeanen' versus 'inlanders' kwamen in de negentiende eeuw in de wetgeving terecht om onderscheid te maken tussen

13 Ulbe Bosma en Remco Raben, *Being 'Dutch' in the Indies. A history of creolisation and empire,1500-1920* (Singapore 2008) 24-25, 217-218; Ulbe Bosma, *Indiëgangers. Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken* (Amsterdam 2010). Voor een overzicht van de veranderende bevolkingssamenstelling door toenemende migratie: Ulbe Bosma, 'Sailing through Suez from the south. The emergence of an Indies-Dutch migration circuit, 1815-1940', *International migration review* 41.2 (2007) 511-536.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

bevolkingsgroepen.[14] Luttikhuis betoogt echter dat de categorie 'Europeaan' niet zozeer een raciaal onderscheid uitdrukte, maar veeleer een manier was om 'beschaafdheid' of 'geschiktheid' te bepalen.[15] Hier viel ook de politieke vraag naar lidmaatschap van de natiestaat onder. Het beschavingscriterium werd in de kolonie de standaard waaraan de discussie over burgerschapsrecht kon worden afgemeten. Omdat het begrip zeer vaag was, werd het flexibel toegepast. Dit oversteeg dichotomieën op basis van huidskleur en etniciteit en laat zien dat differentiecriteria in de kolonie voor meerdere interpretaties vatbaar waren. Vooral het christendom speelde zowel in de vroege als in de late negentiende eeuw een rol als beschavingscriterium, en werd hierbij een aantal keer opnieuw gedefinieerd ten opzichte van het brede koloniale concept 'landaard'. Dit alles wil overigens niet zeggen dat huidskleur geen rol speelde; voor onder meer gouverneur-generaal Jan Jacob Rochussen (1845-1851) was het duidelijk dat de dominantie in Indië berustte op 'de zedelijke en intellectuele meerderheid van het blankere menschenras boven het bruine'.[16]

Dit artikel zoekt aansluiting bij de uitgangspunten van Luttikhuis over het dynamische karakter van juridische koloniale uitsluiting. Daarbij richt het zich primair op de vraag hoe de politiek-historische ontwikkeling van het staatsburgerschap via het afstammingsbeginsel in de koloniale context een beschavingsgrens markeerde, en op zijn beurt de koloniale hiërarchie mede bepaalde. Afstamming moet hierin niet enkel exclusief als bloedband of stamhouderschap worden opgevat, maar vooral ook als cultuur, zeden, gewoonte en scholing die loyaliteit aan de Nederlandse natiestaat mogelijk maakten. De vraag luidt met andere woorden: wat was uiteindelijk de politieke betekenis van de moderne Thorbeckiaanse opvatting van staatsburgerschap voor de hiërarchie tussen burgers en onderdanen in Nederlands-Indië zoals deze in de negentiende eeuw vorm kreeg? Alleen door de ideeën over en uitwerkingen van het burgerschap in relatie tot de koloniale verhoudingen in hun historische ontwikkeling te volgen en te analyseren, kan een antwoord op deze vraag worden gegeven. Dit artikel neemt voor de beantwoording hiervan een lange aanloop en begint met een analyse van het koloniale debat uit de vroege negentiende eeuw, omdat hier de verscheidende aspecten die later het burgerschap zouden construeren al aan bod komen. Bovendien valt deze periode vaak nog buiten de bestaande historische analyses over de verhoudingen tussen burgers in de kolonie.[17] In de tweede paragraaf zal de betekenis en ontwikkeling van het staatsburgerschap worden toegelicht, evenals de juridisering van deze concepten voor de kolonie vanaf 1840. Vervolgens wordt geanalyseerd hoe deze ratio zijn uitwerking had op het politieke debat

14 De term 'inlander' had een andere juridische connotatie dan 'inheems'. Deze termen zijn dan ook niet inwisselbaar. De term inlanders heeft in ons spraakgebruik een negatieve connotatie, maar ik gebruik het hier omdat het een historische juridische term is waaraan voor de 19de eeuw specifieke rechten en plichten waren verbonden.

15 De term impliceerde een geografische categorie, maar kon opgerekt worden door insluiting van individuen afkomstig uit landen met vergelijkbare christelijke cultuur en wet- en regelgeving, zodat ook Amerikanen en bijvoorbeeld Armeniërs hieronder vielen (maar geen burgers uit de Sovjet-Unie). Voor de verschuivingen van deze beschavingsgrens na 1900 zie: Luttikhuis, *Negotiating Modernity. Europeanness in late colonial Indonesia, 1910-1942*, vooral pagina's 76-80.

16 Geciteerd bij Fasseur, 'Hoeksteen en Struikelblok', 143.

17 Het historische debat hierover vangt vaak aan bij de 'laat-koloniale periode' vanaf de intrede van de ethische politiek na 1890. Zie: Marieke Bloembergen en Remco Raben ed., *Het koloniale beschavingsoffensief; Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (KITLV Uitgeverij Leiden 2009).

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

over de kolonie en wie een rol speelden in de ideologische afbakening van de grenzen van de natiestaat. Ten slotte zullen een aantal gevallen van individuele gelijkstelling vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw worden besproken. Hierbij wordt duidelijk hoe het beschavingscriterium in de koloniale praktijk werd toegepast en hoe de verschillende koloniale uitsluitingsmechanismen elkaar versterkten

In Nederland was de aandacht voor de kolonie in de negentiende eeuw verre van constant. De eerste jaren speelde de koloniale situatie, ook door de constitutionele plek die de overzeese bezittingen innamen in het koninkrijk, een kleine rol in beschouwingen op burgerschap en Nederlanderschap. Verder was de status van de Indonesische kolonie niet duidelijk. De archipel werd vaak, in tegenstelling tot de koloniën in het westen, gereduceerd tot wingewest. In 1850 zou het Kamerlid Willem Wintgens hieromtrent nog verklaren 'dat er nog onderscheid bestaat tusschen eene kolonie en eene overzeesche bezitting, en wel in dien zin, dat bijv. de eerste benaming meer bepaald op Suriname, de tweede op Java toe te passen is'.[18] Toch werd rondom deze debatten de koloniale hiërarchie voor langere tijd vastgelegd, zoals de specifiek voor Nederlands-Indië geldende verregaandere uitsplitsing in bevolkingsgroepen. Hierdoor zou de overgrote meerderheid van de koloniale ingezetenen na 1892, bij de totstandkoming van de nieuwe Wet op het Nederlanderschap, definitief uitgesloten worden van het Nederlandse burgerschapsrecht. De oorzaken die aan deze uitsluiting ten grondslag liggen, vinden we in de politieke debatten uit de eerste helft van de negentiende eeuw.

18 *Koloniale debatten. Verzameling van het verhandelde in de beide Kamers der Staten-Generaal, met betrekking tot de bezittingen van koloniën van het Rijk over de jaren 1814-1865* IV, 256.

Nederland als koloniaal rijk

Het Traktaat van Londen van 13 augustus 1814 bepaalde dat een groot deel van de voormalige koloniën, die tijdens de Napoleontische oorlogen in Britse handen waren gekomen, teruggegeven zouden worden aan het Koninkrijk der Nederlanden. Zo kwamen in 1816 de overzeese gebieden in Amerika, Afrika en Azië weer in Nederlands bezit, met uitzondering van de Kaapkolonie, Ceylon, en de 'volksplantingen' Berbice, Essequibo en Demerary.[19] Dit luidde een nieuwe periode van koloniaal bestuur in, waarbij bestuurders steun zochten bij verlichte vooruitgangsidealen.[20] De reflectie op de verhouding tussen Nederland en de overzeese bezittingen in Azië was al eerder begonnen. In 1795 nam de staat de schulden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie over. Vernieuwingen in het staatsbestel tijdens de Bataafse Republiek zouden volgens de nieuwe machthebbers ook een weerslag moeten krijgen in de overzeese gebieden. Na de forse ingrepen onder gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1808-1811) op Java en aansluitend het Engels tussenbestuur onder vernieuwer Thomas Stamford Raffles (1811-1816), brak een nieuwe periode aan waarin humanitaire idealen een plek kregen in verantwoordelijk koloniaal bestuur. De Raad van State schreef in 1815 dat de Indonesische archipel niet langer enkel behandeld diende te worden als wingewest, maar kon worden ondergebracht

19 De verdragstekst van de Londensche Conventie is te vinden in Engelbertus de Waal, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal sedert de Grondwet van 1814. Eene bijdrage tot de geschiedenis der koloniale politiek in Nederland* I (Den Haag 1860) 9; L. Blussé, 'Koning Willem I en de schepping van de koloniale staat', in: I. De Haan e.a. ed., *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 145-172, aldaar 145.

20 Alicia Schrikker, 'Restoration in Java 1815-1830. A Review.' *BMGN – Low Countries Historical Review* 130.4 (2015) 132–144, aldaar 134.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

onder het verlichte bestuur van de soevereine vorst, die als wens en doel had om de bezittingen tot een 'bloeiend, welvarend, rijk en gelukkig land' uit te laten groeien.[21] Dit betekende niet dat de inlandse bevolking snel gelijke politieke rechten kreeg, maar wel dat de Nederlandse staat haar welzijn garandeerde.

Het advies van de Raad van State behoefde nog wel verdere invulling. Zo was de status van de overzeese gebieden als onderdeel van het koninkrijk niet duidelijk. De grondwet stelde dat de koning 'bij uitsluiting het opperbestuur' bezat over de overzeese bezittingen in andere werelddelen. Inrichting van de verschillende overzeese gebieden verliep via regeringsreglementen die middels Koninklijk Besluit werden vastgesteld. De grondwetten van 1814 en 1815 bevatten hieromtrent weinig verdere aanknopingspunten en koning Willem I worstelde vooral met de vraag hoe het koloniale project in Oost-Indië te koppelen aan de economie in het koninkrijk. Zoals bekend zou de kwestie van de economische inrichting van Java in de eerste decennia van de negentiende eeuw door de introductie van het cultuurstelsel en de politiek van het 'batig slot' uitgaan van economisch gewin en nauwelijks aandacht inruimen voor verheffing van de inlandse bevolking.

Het concept 'Nederlanderschap' speelde in de jaren na 1815 als juridische kwestie geen grote rol. De oudere begrippen 'ingezetenschap' en 'inboorlingschap' waren zeker zo belangrijk: wie op Nederlands grondgebied geboren werd, was Nederlander.[22] De Bataafse Republiek was weliswaar gebaseerd geweest op volkssoevereiniteit en had hierbij onderscheid gemaakt tussen 'burgers' en 'stemgerechtigde burgers', maar dit onderscheid was met de stapsgewijze afschaffing van de volksinvloed op het bestuur weer verdwenen.[23] De grondwetten van 1814 en 1815 maakten onderscheid tussen Nederlanders en niet-Nederlanders, maar door het ontbreken van een specifiekere grondwettelijke definitie van nationaliteit, en de vraag of de overzeese bezittingen ook als Nederlands grondgebied golden, werd slechts op indirecte wijze bepaald wie in welke hoedanigheid als Nederlander werd beschouwd.[24]

Tijdens het debat over het Burgerlijk Wetboek in 1821 kwam de status van de nationaliteit van de inwoners van de kolonie voor het eerst in de volksvertegenwoordiging aan de orde. Sommige leden waren van mening dat de verschillen tussen de koloniale bevolking en de Europeanen groot waren en dat dit verschil tot uitdrukking diende te komen in aparte wetboeken.[25] Naar aanleiding van het debat kwam er een aparte nationaliteitsregeling in het Burgerlijk Wetboek terecht. Maar deze was ruim geformuleerd en maakte geen onderscheid tussen de rechten van de ingezetenen in de kolonie en het moederland. Volgens deze formule was iedereen Nederlander die 'binnen het Koninkrijk of de koloniën daarvan zijn geboren uit ouders, aldaar gevestigd'. Deze zin kwam ook terecht in het langverwachte Burgerlijk Wetboek van 1838 – die de Napoleontische *Code Civil* (geldig sinds 1811) verving.

21 Citaat uit Cees Fasseur, 'De "geest" van het gouvernement', in: Cees Fasseur, *De Weg naar het Paradijs en andere Indische geschiedenissen* (Amsterdam 1995) 28-46, aldaar 32.

22 Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander,* 16; Marij Leenders, 'Loyaliteit en Nederlanderschap. Staatsburgerschapswetgeving tussen 1850 en 1985', in: Carla van Baalen e.a. ed., *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (2007) 57-68, aldaar 58.

23 Hiervoor: Mart Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012).

24 Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander,* 24.

25 Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (HTK) 4 en 5 mei 1821, Nr.33, 242.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

Ook de praktijk van de slavernij maakte extra wetgeving nog niet noodzakelijk. Zouden slaafgemaakten niet automatisch vrije mensen zijn, indien het grondgebied van het koninkrijk in Europa betreden werd? Afgevaardigde De Sécus meende in mei 1821 dat dit geen probleem hoefde te zijn: 'de burgerlijke vrijheid toch is wel verzekerd aan de Nederlanders, maar een slaaf is geen Nederlander.'[26] Ook andere leden zagen hier geen probleem in. 'Slaven' en hun kinderen waren immers eigendom, en geen personen (volgens de formule: 'non sunt personae sed res') en konden daarom geen aanspraak maken op burgerlijke rechten.

De koloniale hiërarchie

Het politieke debat over de staatrechtelijke inrichting van de kolonie kwam langzaam op gang in de eerste decennia van de negentiende eeuw en draaide vooral om vrijhandel, grondbezit, de status van de kolonie (was het een wingewest?) en de macht van de koning in de koloniale besluitvorming. Oppositie tegen het gevoerde koloniale beleid was schaars en past hiermee in de politieke cultuur van de eerste decennia van de negentiende eeuw die Jeroen van Zanten typeert als een 'repressief vaderlands gevoel'.[27] Ten aanzien van de koloniën heerste er voornamelijk onverschilligheid.[28] De oppositie tegen het koloniale beleid beperkte zich in deze jaren vooral tot de inbreng van Gijsbert Karel van Hogendorp en Daniël François van Alphen. Willem I was zo verbolgen over de oppositionele positie die Van Hogendorp innam dat hij hem op 22 mei 1819 de titel minister van staat ontnam. Van Hogendorp werd hiermee toegang ontzegd tot de kabinetsraad en de banden met de regering werden verbroken, waardoor hij zijn grote rol in het machtscentrum verloor.[29] Hij bleef wel in de Tweede Kamer tot 1825. Zijn ideeën over de kolonie hadden desalniettemin een langdurigere invloed; volgens Fasseur kan Van Hogendorp zelfs gezien worden als een liberale aartsvader wiens ideeën in de latere negentiende eeuw navolging vonden.[30] Zo was hij voorstander van vrijhandel en de geleidelijke afschaffing van de slavernij. Daarnaast achtte hij parlementaire controle op het koloniale bestuur noodzakelijk voor een duurzame relatie met de overzeese gebieden.

Vooruitstrevend was Van Hogendorp ook in zijn typering van de koloniale inwoners, waarin hij beïnvloed was door zijn oudere broer en koloniaal bestuurder Dirk van Hogendorp, die in de Bataafse tijd een van de eerste abolitionistische toneelstukken had geschreven.[31] In zijn *Verhandelingen over den Oost-Indischen handel* (1801) had Gijsbert Karel al wat gefilosofeerd over het samenleven van verschillende beschavingen in de koloniale gebieden. Hij had hiervoor primair de Kaapkolonie op het oog die kon uitgroeien tot een modelstaat 'als alle de bewooners (…) in der dezelfde wetten zullen staan, dezelfde regten op eigendom zullen genieten,

26 HTK, 4 mei 1821, Ibidem.

27 Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 40.

28 De Waal, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal* I, 42.

29 Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 82.

30 Van den Doel, *Het Rijk van insulinde*, 12; Paul Consten, *I.D. Fransen van de Putte (1822-1902). Het leven van een selfmade politicus* (Nijmegen 2019) 279 ev.

31 Zie: S. Adams & K. Van der Haven, 'Er is geen recht voor ons…'. Van Hogendorps abolitionistische toneelstuk Kraspoekol (1800) als proces tegen de slavernij', *Internationale Neerlandistiek* 54.1 (2016) 1-17; De Waal, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal* I, 47; Wim van den Doel, *Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800* (Amsterdam 2011) 22 ev.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

en denzelfden naam van Christenen zullen dragen'[32] Ook andere overzeese gebieden kwamen hiervoor in aanmerking. Al was het daar nu nog veel te vroeg voor: de verhouding tussen het moederland en de Oost-Indische kolonie typeerde hij als die van een vader ten opzichte van zijn kind, dat ooit het ouderlijk huis zou verlaten. Dit proces kon worden vertraagd door het kind af en toe 'het voedsel te onthouden', maar deze natuurlijke gang van zaken proberen tegen te houden was zinloos.[33] Daarom was het beschaven van de koloniale ingezetenen noodzakelijk, een proces dat ook via bekering en bijbelverspreidingen geschiedde. Van Hogendorp verwoordde dit in zijn *Bijdragen* nog urgenter: onafhankelijkheid voor de kolonie was op termijn in beider voordeel.[34] Het tijdstip hing samen met het beschavingsniveau. Wanneer de ingezetenen zich in taal, in zeden, in wetten en in gewoonten zouden kunnen meten met het moederland was de tijd hiervoor aangebroken. Maar rond 1800 was alleen de volksplanting in de Kaapkolonie dicht bij dit niveau gekomen, mede door de vele Europese ingezetenen.[35] Het beschavingscriterium liet zich ook gebruiken om andere kritiek op het koloniaal beleid te verwoorden. Zo bekritiseerde Van Hogendorp monopolyvorming en de economische koloniale structuur, die de bevolking in armoede hield en haar op de weg naar beschaving hinderde. Deze koloniale politiek was onmenselijk en leidde bovendien tot despotisme en 'luiheid en vadzigheid' bij de Javanen.[36]

Ook Van Alphen vertolkte een oppositionele rol vanuit de Kamer. Van Alphen had voordat hij door Van Hogendorp naar voren werd geschoven als Kamerlid al een koloniale carrière achter de rug – hij kreeg in 1808 op Java ruzie met Daendels en ijverde tijdens de laatste Napoleontische jaren in Londen voor de teruggave van de Oost-Indische bezittingen aan Nederland. Hij zou tot 1840 onafgebroken in de Kamer herkozen worden.[37] Van Alphen sprak vanuit zijn eigen koloniale ervaringen en meende de volksaard van de Javanen goed te kennen. In de Kamer werd hij daarom als een expert gezien en kregen zijn bijdragen de status van wetenschappelijke colleges over de koloniale situatie. Hij verzette zich tegen de koloniale autocratische macht, maar ook hij taxeerde op zijn beurt het beschavingsniveau van Java als 'eene staat in kindsheid der beschaving'.[38] Het Europees gezag bleef daarom noodzakelijk en had een morele component. 'Morele kolonisatie', zo meende Van Alphen, kon bijdragen tot 'vrede, volksgeluk' en 'de weldadige toepassing van ons Christelijk beginsel van beschaving' leidende tot 'regt, vrijheid en van veredeling van den mensch'.[39] Toch moest dit niet direct gericht zijn op de emancipatie van de Javanen, maar eerder op effectief en goed bestuur. De kolonie en het moederland waren namelijk geheel verschillend in mensenras en religie. De koloniale ervaring had al geleerd dat 'de overwinnaars nooit de twee menschenrassen kunnen ineensmelten'. De op Java geboren Indo-Europeanen ('het

32 Gijsbert Karel van Hogendorp, *Verhandelingen over den Oost-Indischen handel* (Amsterdam 1801).

33 Citaat ook in Otto van Rees, *Verhandeling over de verdiensten van Gijsbert Karel van Hogendorp als staatshuishoudkundige ten aanzien van Nederland* (Utrecht 1854) 128.

34 De Waal, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal* I, 61; Gijsbert Karel van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van Staat in het Koninkrijk der Nederlanden verzameld ten dienste der Staten-Generaal,* IV (Zaltbommel 1854-1855) 80.

35 Van Hogendorp, *Bijdragen* VII, 334- 363.

36 Idem, 375.

37 Zie Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 64 -71.

38 De Waal, *Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal* I, 230.

39 Idem II, 37, 61.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

gemengde mensenras') waren voor een dergelijk project niet talrijk genoeg.[40] Daarnaast verhinderde ook de islam dat de Javanen snel op de beschavingsladder zouden stijgen. Het 'Mahomedaansch beginsel' rustte volgens Van Alphen 'op het zwaard, op slavernij, op duisternis, op onzekerheid van den eigendom'. Het was hiermee in aard geheel verschillend van het christendom dat vredelievendheid was en vrijheid en eerbiediging van rechten en bezit bevorderde. Dit verschil verklaarde voor Van Alphen de superioriteit van de Europese overheersing die op Java al twee eeuwen voortduurde.[41] Op basis van deze raciale en religieuze verschillen, alsmede van radicaal verschillende gewoonten, zeden en gebruiken, twijfelde Van Alphen sterk aan de mogelijkheden van een snelle beschavingspolitiek.

Het idee van Van Alphen over een diepe kloof in landaard, religie, zeden en gewoonten tussen beide gebieden was algemeen geaccepteerd. Toch bestond ten aanzien van burgerrechten van ingezetenen tot 1850 geen echt juridisch onderscheid tussen de kolonie en het koninkrijk. Het verschil in rechtssferen was al overgeleverd uit de VOC-tijd, maar leidde pas in de negentiende eeuw tot uitgebreider juridisch pluralisme.[42] Het gebeurde wel stapsgewijs: zo verschenen tot 1824 in Batavia, Semarang en Surabaya zowel Europeanen als niet-Europeanen voor dezelfde rechter. Daarna prevaleerde het inzicht dat de inlandse bevolking beter onder het lokale adatrecht kon vallen.[43] Hier kwam vanuit het koloniale bestuur in Nederlands-Indië geen debat meer over. Voor de gouverneur-generaal Van der Capellen (1819-1826) en zeker ook voor Johannes van den Bosch (1830-1833) was het duidelijk dat Nederlands-Indië geen volksplanting was, en dat ook nooit zou worden.[44] Er was vanuit deze hoek geen intentie om de koloniale bevolking te laten assimileren aan de Nederlandse cultuur. Sterker nog: het was voor het koloniale bestuur duidelijk dat verschillende bevolkingsgroepen verschillende (rechts) behoeften hadden. Om die reden beschouwden de koloniale bestuurders een scherper onderscheid tussen het rechtssysteem van de Europeanen en de niet-Europeanen als een noodzakelijk iets. Over de vraag naar de morele verantwoordelijkheid van het koninkrijk voor het lot van de koloniale bevolking ontstond wel verschil van inzicht. Idealen over vooruitgang in de koloniale samenleving om de algemene welvaart voor de inheemse bevolking te bevorderen, zoals verwoord door de Raad van State, botsten met de ideeën van het koloniale bestuur en vooral met de visie van Van den Bosch, die stelde dat de zeden en gewoontes van de inheemse bevolking geen hervorming behoefden. Dit zou de koloniale verhoudingen en dus de opbrengsten voor het koninkrijk het beste dienen. En hoewel de Raad van State over de economische inrichting van Java schreef dat de 'zwakke en onnoozele Javaan' beschermd diende te worden tegen minder redelijke ondernemers, dat zijn individuele vrijheid niet mocht worden geschonden, dat het niet de bedoeling kon zijn dat de Javaan arm zou blijven en in zijn ondergeschikte rol altijd een menslievende behandeling zou moeten krijgen, bleek de koloniale praktijk steeds een

40 Idem I, 260.

41 Idem II, 51.

42 Efthymiou, *De organisatie van regelgeving*, 11-13.

43 Fasseur, 'Hoeksteen en struikelblok', 142. Over het pluralistische karakter van de landraden: Sanne Ravensbergen, 'Anchors of Colonial Rule. Pluralistic Courts in Java, ca. 1803–1848', *Itinerario, 42*.2 (2018) 238-255.

44 J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994) 26; U. Bosma, 'Sailing through Suez from the south', 516. Over Van den Bosch: Angelie Sens, *De kolonieman. Johannes van den Bosch (1780-1844), Volksverheffer in naam van de Koning* (Amsterdam 2019).

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

andere.[45] Ook hierbij speelde de taxatie van het beschavingsniveau van de Javanen steeds een grote rol. De humane Van der Capellen was in woorden (maar niet in daden) wat milder, maar Van den Bosch geloofde niet in de structurelere verlichting van een 'dom en dweepziek volk'.[46] Ondanks dit verschil van inzicht werd de koloniale situatie steeds vanuit deze horizon van beschavingsniveau benaderd en de mate waarin de inlandse ingezetenen in staat waren de westerse beschavingsladder te beklimmen bepaalde hun positie in de koloniale hiërarchie.

Thorbecke en staatsburgerschap

Het Burgerlijk Wetboek van 1838 maakte geen onderscheid tussen ingezetenen, onderdanen, burgers en inboorlingen op het grondgebied van de kolonie noch in het koninkrijk. Het had betrekking op de burgerlijke rechten van burgers onderling, eerder dan op hun nationaliteit. Voor Thorbecke was er een dringende urgentie om de juridische status van het Nederlanderschap verder in te vullen. De nieuwe verhouding tussen burgers en de overheid maakte volgens hem de invloed van burgers op de staatsmacht noodzakelijk. Het Nederlanderschap gold hierbij als lidmaatschap van de Nederlandse natiestaat en moest als dusdanig juridisch verankerd worden. Met andere woorden: 'burgerschap' kreeg een politieke betekenis. In mei 1844 zette hij deze betekenis van nationaal burgerschap uiteen in een rede gehouden in het Trippenhuis, met als titel 'Over het hedendaagsche staatsburgerschap'. Aangezien staatsburgerschap en hiermee samenhangend invloed op het landsbestuur de kern van de natie vormden, was het belangrijk wie volgens de wet staatsburgers waren. Hoewel Thorbecke in deze rede niet de politieke rechten van de koloniale bevolking besprak, had hij vanaf 1839 in zijn *Aanteekening* wel de noodzaak benadrukt om de positie van Nederlandse onderdanen in dit deel van het rijk publiek- en privaatrechtelijk te regelen.[47] Ook het herzieningsvoorstel van de Negenmannen uit 1844 wenste het Nederlanderschap in de grondwet nader te definiëren.

Staatsburgerschap oftewel burgerschapsrecht kon worden onderscheiden van burgerlijk recht. Dit verschil kwam niet uit de lucht vallen en werd ook wel in algemene zin erkend. Tijdgenoten deelden het idee dat burgerrechten ruimer omschreven waren dan politieke rechten, en hierbij ook de vanzelfsprekende hiërarchie tussen moederland en kolonie, evenals de verschillen tussen bevolkingsgroepen in de kolonie zelf. De behoefte aan een nieuwe nationaliteitswet was om meerdere redenen groot. Zo hekelde de *Arnhemsche Courant* in december 1845 naast het autocratische koloniale bestuur ook het verschil in politieke rechten tussen het koninkrijk en kolonie. Deze zouden toch verbonden moeten zijn 'met den persoon, als redelijk wezen, als mensch, als *staatsburger*.' En niet zozeer met geografie, met 'eigenschappen van den grond.' Waarom zou het individu dat in het koninkrijk in het volle genot 'der burgerlijke en burgerschapsregten' was, zich in de kolonie plotseling moeten onderwerpen aan de willekeur van het gezag? Bovendien, zo stelde het blad: 'is

45 *Bijdragen betrekkelijk koloniale en andere aangelegenheden in den Raad van State behandeld. Getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout, oud lid van den Raad van State* (Den Haag 1874) 109, 119-120.

46 Citaat van Van den Bosch uit: Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt,* 65. Voor Van der Capellen zie bijvoorbeeld zijn proclamatie van 15 april 1824, opgenomen in Van Hogendorp, *Bijdragen* X, 339-348.

47 Johan Rudolph Thorbecke, *Aanteekening op de Grondwet* I (Amsterdam 1841) 142.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

het niet de uiterste dwaasheid, dat dezelfde staat, die aan den Eskimo, den Neger en den Hottentot gelijke bescherming belooft als aan den ingezeten, aan den beschaafden Europeaan, aan haren eigen landgenoot, in haar eigen gebied, diezelfde bescherming onttrekt?'[48]

De nationaliteitenkwestie was onderdeel van de debatten over de grondwetsherziening in 1848. De grondwet zelf omschreef nog niet wie als Nederlandse staatsburgers beschouwd werden. En hoewel tijdens het debat gesteld werd dat de staat niet enkel een territoriaal beginsel is, maar toch vooral ook wordt gevormd door de personen, die tot die staat behoren en 'door de uitoefening van burgerschaps-regten, tot de instandhouding en den bloei der geheele maatschappelijke vereeniging medewerken', kwam er geen verdere formulering hierover tot stand.[49] De vraag of de Nederlandse nationaliteit ook voor de koloniale inlandse bevolking gold, werd tijdens de behandeling door de regering opvallend genoeg bevestigend beantwoord door te wijzen op het Burgerlijk Wetboek van 1838.[50] De grondwet van 1848 loste de kwestie van het koloniale burgerschapsrecht niet op, maar nam wel een artikel op waarin het Nederlanderschap in een aparte wet zou worden uitgewerkt. Deze aanvullende nationaliteitswetgeving volgde in juni 1850 onder het kabinet-Thorbecke. Het Burgerlijk Wetboek van 1838 bleef van toepassing op het burgerlijk recht en de verhouding tussen burgers onderling. Dit betekende dat er twee wettelijke formuleringen omtrent nationaliteit in omloop waren, wat in 1892 bij de vaststelling van een nieuwe wet op het Nederlanderschap opnieuw tot grote verwarring leidde.

De wet op het Nederlanderschap van 1850 definieerde 'wie ten aanzien van het genot van burgerschapsregten Nederlanders zijn' en beperkte hiermee het politieke Nederlanderschap en staatsburgerschap tot een specifieke groep. Dit was conform de intentie van de wetgever: de groep Nederlanders die aanspraak zou maken op politieke rechten (wat tot uiting kwam in onder meer kiesrecht en toegang tot overheidsfuncties) moest beperkt worden. Om dit te bewerkstelligen werd zowel het territorialiteits- als het afstammingsbeginsel gebruikt, waarin het verschil tussen het koninkrijk en de kolonie kon worden uitgedrukt. De ratio achter de Wet van 1850 bleef het territorialiteitsbeginsel, maar dit zou niet van toepassing zijn op de inwoners van de koloniën of bezittingen in andere werelddelen. In feite ging het als volgt: de wet bepaalde dat het burgerschapsrecht gold voor iedereen die werd geboren uit ouders die in het koninkrijk waren gevestigd. Dat betekende dat ook kinderen van vreemdelingen (zoals Belgen en Duitsers) die in Nederland ter wereld kwamen het burgerschapsrecht verwierven. Voor de overzeese gebieden ging dit echter niet op. Het staatsburgerschap in de koloniale gebieden werd enkel verstrekt op basis van het afstammingsbeginsel, het *ius sanguinis*.[51] De opschorting van het principe van territorialiteit voor de kolonie – door dit geografisch tot het koninkrijk te beperken – had dus een belangrijke implicatie: de overzeese gebieden waren niet automatisch onderdeel van de

48 *Arnhemsche Courant*, 4 december 1845. Zie ook: F. Durant & P. Zweegers, '"Ons Indie" in de kolommen van de Arnhemsche Courant. Het cultuurstelsel in de periode 1840-1850 onverwacht kritisch belicht', in: *Maar wat is het toch voor eene Courant? De Arnhemsche? Bijdragen tot de geschiedenis van Arnhem* V (Arnhem 1981) 181-202.

49 *Handelingen van de regering en de Staten-Generaal. Over de herziening der grondwet, 1847-1848,* I (Den Haag 1848) 446.

50 Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, 35.

51 P. Christiaans en M. Schrover, 'Het oudpaspoortarchief (1950-1959)', in: M. Schrover ed., *Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Den Haag 2002) 156-176, aldaar 161.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

'politieke natie'. Hiermee werd dan ook een duidelijke hiërarchie uitgedrukt, namelijk de soevereiniteit van Nederland over de archipel. De enige groep die bij geboorte in de koloniën voortaan wel het politieke Nederlanderschap verkreeg, waren de kinderen van 'Nederlandse' immigranten en hun afstammelingen, zodat zij, wanneer terug in het koninkrijk, hun burgerschapsrechten konden uitoefenen. De 'gehechtheid aan het moederland' was, meende de wetgever, bij Nederlanders die zich in de koloniën gevestigd hadden zeker niet minder sterk dan bij diegenen die in het rijk in Europa woonden.[52] Dit afstammingsbeginsel werd tevens aangevoerd om het Nederlanderschap aan de inlandse bevolking te onthouden. De koloniale onderdanen zonder Europese (groot)ouders werden uitgesloten en volgens de Wet van 1850 tot vreemdelingen verklaard.[53] Ook kinderen van in de koloniën wonende vreemdelingen waren uitgesloten. Het mes sneed voor het kabinet-Thorbecke aan twee kanten: door voor het koloniale grondgebied het afstammingsbeginsel toe te passen bleven 'Nederlandse' kinderen hieronder vallen, terwijl de inlandse bevolking die niet tot de Nederlandse natie gerekend werd, uitgesloten was van het politieke Nederlanderschap.

In zijn verdediging van de wet wees Thorbecke nadrukkelijk op de politieke reden voor deze uitsluiting. 'Nederlanders', zo verklaarde hij, 'zijn de leden der Nederlandsche Natie'. En het 'lidmaatschap der Nederlandsche Natie zou, geloof ik, met meer regt aan de Duitschers en Engelschen, dan aan de inlanders van Java of van de Molukken worden toegekend'.[54] De inlandse bevolking viel volgens Thorbecke logischerwijs buiten het Nederlanderschap. Tegen deze volledige uitsluiting van koloniale onderdanen kwam kritiek. Kamerleden meenden zelfs dat het gevaarlijk zou zijn om alle inlanders met één pennenstreek tot politieke vreemdelingen te verklaren. In het debat kwam de vraag op of het wel nodig was om de inlanders, vooral diegenen die zichzelf als Nederlander of Nederlandse onderdaan beschouwden, uit te sluiten van het burgerschapsrecht. De Kamerleden Pieter Carel Schooneveld en Dirk Donker Curtius zagen er geen probleem in om politieke rechten aan de inlandse bevolking toe te kennen. Overzeese onderdanen zouden eerst voet op Nederlandse bodem moeten zetten om überhaupt het recht te kunnen uitoefenen. Donker Curtius verklaarde niet beducht te zijn voor 'Javaansche prinsjes' die naar het koninkrijk zouden reizen om hun burgerschapsrechten te doen gelden.[55] Bovendien meenden beide Kamerleden dat de toekenning van staatsburgerschap een gunstig effect op de loyaliteit van de inlandse bevolking aan Nederland zou hebben. Zelfs al ging het in sommige gevallen om 'menseneters', zei Schooneveld: 'Ik ben overtuigd, dat de verleening dier regten voor al die bevolkingen zal zijn een groote eeretitel, waarop zij hoogen prijs zullen stellen; zij zullen dan niet meer paria's zijn, maar zij zullen kunnen zeggen: ik heb het regt van Nederlanderschap, en kan het uitoefenen, mits ik mij in Nederland vestige en daar aan

52 HTK, 1848-1849 Algemeen verslag, nr.4, 1 juli 1850; Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, 36-37.

53 Volgens artikel 5 in het wetsvoorstel: 'Onder v*reemdelingen* worden in het voorgaand artikel mede begrepen de inlanders der koloniën of bezittingen van het Rijk in andere werelddelen'. Deze formulering verdween na het debat uit het wetsvoorstel, maar de strekking hiervan bleef gehandhaafd.

54 Schreuder, *Wetten betreffende het Nederlanderschap,* 47-48; Karapetian, *Morganatisch burgerschap*, 369.

55 *Koloniale debatten. Verzameling van het verhandelde in de beide Kamers der Staten-Generaal, met betrekking tot de bezittingen van koloniën van het Rijk over de jaren 1814-1865* IV, 252.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

al de gestelde vereischten voldoe'.[56] De koloniale onderdanen zouden tegen de wereld kunnen zeggen: 'ik ben niet uitgesloten; ik bezit politieke regten; ik heb ze en kan ze uitoefenen'.[57]

Thorbecke bleef echter vasthouden aan zijn invulling van staatsburgerschap die primair steunde op een afgebakende gemeenschap van Nederlanders: 'Ik geloof dat men zich, wat het Nederlanderschap betreft, niet wel op de ten aanzien van het Burgerlijk Wetboek verkregen ondervinding kan beroepen. Aan het Nederlanderschap is nu veel meer vast, dan vroeger het geval was [...] Het ware ook aan groot bezwaar onderhevig voor Nederlanders te houden zoovele personen, waaromtrent men geenerlei waarborg bezit of bezitten kan'.[58] Hiermee maakte Thorbecke ook de hiërarchie tussen de juridische definities van Nederlanderschap duidelijk. Voor hem was de Wet van 1850 met betrekking tot politieke rechten leidend, en de formulering in het Burgerlijk Wetboek zou dus niet langer betrekking hebben op het staatsburgerschap.

De moderate minister van Justitie Johan Theodoor Hendrik Nedermeijer van Rosenthal liet tijdens zijn verdediging van de wet vervolgens zien hoe belangrijk het beschavingscriterium als voorwaarde voor burgerschapsrecht was. Volgens hem vertegenwoordigde het Nederlanderschap een bepaalde waarde en kon het daarom niet lichtzinnig worden weggeschonken aan alle inlanders. Wel gold dat: 'het in het algemeen wenschelijk en aan de belangen des Vaderlands bevorderlijk mag geacht worden de banden met die inlandsche bevolking naauwer toe te halen, en haar langs verschillende wegen meer aan onze landaard, onze instellingen, onze nationaliteit te verbinden, maar juist daarom zoude ik het minder staatkundig achten, de inlanders der bezittingen van het Rijk in andere werelddelen met ééne pennenstreek tot Nederlanders te verklaren'.[59]

Nedermeijer definieerde het Nederlanderschap als een voorrecht dat kon worden geschonken aan welwillende onderdanen. Toelating tot 'het grote Nederlandse huisgezin' was niet vrijblijvend. In principe was iedere onderdaan daar wel toe in staat, maar dit zou dus op individueel niveau bepaald kunnen worden. Op deze wijze was de toetreding tot het staatsburgerschap daadwerkelijk een verrijking voor de gehele Nederlandse natie.[60]

Discussie ontstond er ook over de groeiende groep Indo-Europeanen. Hoewel Thorbecke van mening was dat 'inlanders of kleurlingen' niet voor Nederlanders door konden gaan, zou het politieke Nederlanderschap wél middels het afstammingsbeginsel aan hen toekomen. Dit werd wel beperkt tot degenen die een Nederlandse vader en 'tot een ander menschenras behoorende moeder' hadden (afstamming via de mannelijke lijn dus).[61] Vanaf 1848 waren volgens het Indische wetboek huwelijken tussen Nederlanders en inlanders toegestaan en de insluiting van hun kinderen werd juridisch gemotiveerd door te wijzen op hun 'Europese opvoeding.'[62] Het Kamerlid Wolter Robert van Hoëvell had zich ingezet voor de rechten van de Indo-Europeanen die volgens hem geen 'Javanen of Maleijers' waren, en dus wel Nederlanders moesten zijn.[63] Van Hoëvell sprak uit eigen ervaring: hij was tussen 1836 en 1848 als predikant werkzaam in Batavia en was geschokt door de 'dorheid en geesteloosheid' van de

56 *Koloniale debatten* IV, 251.
57 Idem.
58 Voor het volledige citaat van Thorbecke zie Schreuder, *Wetten betreffende het Nederlanderschap*, 47-48.
59 *Koloniale debatten,* IV, 252.
60 Idem.
61 HTK, 1848-1849 Algemeen verslag, nr.4, 1 juli 1850.
62 Luttikhuis, *Negotiating Modernity,* 59.
63 *Koloniale debatten* IV, 253.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

Jean Chrétien Baud (1789-1859). Gouverneur-generaal ad interim (1833-35) en minister van Koloniën (1840-1848). Geschilderd door Raden Sarief Bastaman Saleh in 1835.

Collectie Rijksmuseum, Amsterdam

toestand die hij daar aantrof. Hij ageerde tegen de verregaande overheidscensuur en corruptie, de benoemingsprocedures en scholing van ambtenaren en vooral ook tegen de slavernij, onder meer in zijn *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie*. Hij verbond de beschavingsmissie aan de morele verantwoordelijkheid voor de onderdanen in

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

de kolonie. Hij trok zich bovenal de positie van de Indo-Europeanen aan, die door het 'radikaal' van 1839 zeer hard geraakt werden, omdat de voorwaarde – een opleiding in Delft voor koloniale ambtenaren – voor velen niet tot de mogelijkheden behoorde. Dit was overigens precies de bedoeling van de initiatiefnemer oud gouverneur-generaal en minister van Koloniën Jean Chrétien Baud, die in een verdere emancipatie van Indo-Europeanen een bron van onrust zag en meende dat enkel Europeanen in staat waren tot 'edel, rechtvaardig en kies gedrag' jegens de inlanders.'[64] Bovendien wist hij dat de koloniale macht stoelde op de gedweeheid 'der Indische inlandsche maatschappij'.[65]

Van Hoëvell ijverde daarentegen juist voor integratie van bevolkingsgroepen. Door opvoeding en onderwijs goed te regelen zou de liefde tot het vaderland groeien. Wetgeving moest gebaseerd zijn op verspreiding van weldaden en rechtvaardigheid. Waarom immers, zo vroeg hij, zou de staat de ingezetenen van Indië niet beschouwen als 'als broeders van hetzelfde huis met ons?'[66] Hij bepleitte een makkelijke naturalisatieregeling en wilde 'staatsburgerlijke rechten' niet bij voorbaat onthouden aan alle koloniale ingezetenen.[67] De oppositie van Van Hoëvell in Batavia werd onder meer gesteund door Indië-kenner P.J. Veth die in *De Gids* schreef over de noodzaak van fundamentele hervormingen om de eer van de natie te herstellen en een einde te maken aan het autocratische koloniale stelsel van bruut geweld.[68] Ook de neiging om Indië alleen als wingewest te zien en niet als onderdeel van de natie leidde tot kritiek. Bijvoorbeeld door Vissering die in 1847 schreef dat men heerste met willekeur en geweld over een afgestampte inlandse bevolking.[69] Nederland had een morele plicht jegens de koloniale bevolking. Veth en Van Hoëvell pleitten voor de vorming van een Indische maatschappij waarin in ieder geval Indo-Europeanen en inlandse christenen toegang tot gelijke rechten hadden. De inheemse hiërarchie kon tot op bepaalde hoogte hervormd worden door het christendom en westers onderwijs.[70] Doen alsof deze werelden niet te verenigen waren, zoals Baud bijvoorbeeld altijd zei, was in hun ogen slechts een argument om de koloniale verhouding zo lang mogelijk in stand te houden. Overigens was dit een proces van lange adem. Naar aanleiding van onrust op 22 mei 1848 in Batavia, die was ontstaan op een vergadering waarop werd gepetitioneerd voor hervorming van het koloniale bestuur en die uiteindelijk initiatiefnemer Van Hoëvell zijn koloniale post zou kosten, schreef Veth dat vooral de Indo-Europeanen zich daar misdragen hadden. Dit bewees dat 'niet al de Europeanen en daarmede gelijk gestelde personen in Indië' voor uitoefening van hun rechten rijp geacht waren. Al moest de schuld in de 'verwaarloozing hunner intellectuele en morele vorming' vooral aan de kant van de Nederlandse regering gezocht worden.[71] Deze negatieve stereotyperingen

64 Baud geciteerd in R. Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (1972) 100.

65 'Het Reglement op de drukwerken in Nederlands-Indië parlementair behandeld', *De Gids* 21 (1857) 331-374, 366.

66 Wolter van Hoëvell, *Parlementaire Redevoeringen over Koloniale Belangen* I, 23. Tijdens het debat van 19 december 1849.

67 *Koloniale debatten VI*, 254, 11 juli 1850.

68 Typeringen van Pieter Johannes Veth in 'De oppositie tegen het koloniale stelsel', *De Gids*, 13 (1849) 271, 276.

69 Aerts, *De Letterheren*, 224. Voor een uitgebreide bespreking van koloniale zaken in *De Gids* zie : Aerts, *De Letterheren*, Hoofdstuk 13 vanaf pagina 223 'De Humane rentmeester'.

70 Pieter Johannes Veth, *Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlandsch Indië* II (Amsterdam 1848) 5-7.

71 Veth, 'De oppositie tegen het koloniale stelsel', 286.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

Wolter Robert van Hoëvell (1812-1879). Van Hoëvell was predikant in Batavia (1837-1848) en zat vanaf 1849 in de Tweede Kamer waar hij zich onder meer inzette voor de afschaffing van de slavernij. Portret door Anthonie van Volkom (rond 1860).

Collectie Rijksmuseum, Amsterdam

van Indo-Europeanen wonnen aan het einde van de negentiende eeuw overigens verder aan kracht. Liesbeth Jacobsen noemt dit verschijnsel in haar vergelijkende studie naar Euro-Aziaten treffend 'de emancipatieparadox': de zichtbaarheid en groei van

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

de Indo-Europese bevolking resulteerden in meer aanspraak op rechten, maar tegelijkertijd ook in meer discriminatie en sociale uitsluiting.[72]

Het regeringsreglement van 1854

Dat het niet de bedoeling kon zijn de koloniale ingezetenen gelijke toegang tot het Nederlanderschap te bieden, blijkt duidelijker uit het regeringsreglement van 1854. Deze 'Indische Grondwet' legde de verhouding tussen Nederland en Nederlands-Indië vast en bood de juridische handvatten voor een verdere hiërarchie in de koloniale samenleving, in rechtspraak, onderwijs, huwelijksrecht en handel. De verschillen die zich volgens Baud tussen overheersers en overheersten uitstrekten in 'taal, kleur, godsdienst, zeden, afkomst en geschiedkundige herinneringen', bepaalden in het regeringsreglement ook de uitwerking van de scheiding in de nationaliteitswetgeving van 1850 tussen Nederland en de kolonie. Het afstammingsbeginsel werd juridisch verder ingevuld en het regeringsreglement institutionaliseerde wat in de Wet van 1850 al staatskundig beoogd werd: onderscheid in bevolkingsgroepen waartussen geen gemeenschap van natiebesef, recht en volkswezen zou bestaan. Artikel 109 van het regeringsreglement maakte een onderscheid tussen 'Europeanen' enerzijds en 'inlanders' en met inlanders gelijkgestelde 'vreemde oosterlingen' (zoals de 'Arabieren', 'Mooren' en 'Chinezen') anderzijds.[73] Indo-Europeanen werden ingedeeld bij de Europeanen. Het regeringsreglement zette zo de lijnen uit voor een ontwikkeling die het onderscheid tussen Europeanen, inlanders en Aziatische vreemdelingen op steeds meer terreinen in de hand werkte en die langzaamaan de gehele kolonie doortrok. Dit verschil tussen bevolkingsgroepen was tot in de vezels van de Indische samenleving voelbaar, zoals bijvoorbeeld beschreven wordt in de romans van Pramoedya Ananta Toer. In de praktijk kwam het er overigens op neer dat inlanders en de met hen gelijkgestelden minder rechten hadden en meer plichten en er voor hen vooral meer geboden en verboden golden dan voor de Europeanen.[74]

De bestendiging van deze koloniale hiërarchie en het rechtsdualisme steunde echter niet alleen op ideeën over ras of verschillen tussen de bevolkingsgroepen, maar ook op religieuze verschillen. Belangrijk om hier te vermelden is dat het ras-criterium geenszins een absoluut gegeven was, maar aan herziening onderworpen bleef. Zo waren alle christelijke inlanders juridisch bijna gelijkgesteld met de Europeanen. Het regeringsreglement van 1854 was namelijk voorafgegaan door de wet 'Algemene Bepalingen van Wetgeving voor Nederlands-Indië' uit 1848. Deze was door de wetgever al gebruikt als uitgangspunt van rechtsverdeling en greep hiervoor ook terug op oude Compagnie-reglementen. Hierin was bepaald dat alle christenen 'daaronder begrepen die welke tot de Inlandsche bevolking behooren' met Europeanen waren gelijkgesteld (artikel 7). Arabieren, Moren, Chinezen en alle andere 'Mohammedanen of Heidenen' werden met inlanders gelijkgesteld (artikel 8). De christelijke godsdienst bleef hierbij dus het belangrijkste criterium voor

72 Liesbeth Rosen Jacobson, *'The Eurasian Question'. The colonial position and postcolonial options of colonial mixed ancestry groups from British India, Dutch East Indies and French Indochina compared* (Hilversum 2018) 23, 198.

73 Luttikhuis, 'Beyond race. Constructions of 'Europeanness', 544. Heijs spreekt over de 'verankering van het rascriterium' in 1854, Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, 70.

74 Patricia Tjiook Liem, 'De rechtspositie van de verschillende bevolkingsgroepen in Indië tot 1942', via: [http://www.tongtong.nl/indische-school/contentdownloads/tjiook_09web.pdf], 2 januari 2021.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

gelijkstelling, en hiermee dus ook de overtuiging dat een tot het christendom bekeerde 'inlander' eigenlijk niet langer 'inlands' (of 'Javaans') was. Het politieke idee hierachter luidde dat door het christendom de aangeboren 'landaard' kon worden ontstegen. Even leek het erop dat christenen dus volledig – zowel privaat als publiekrechtelijk – met de Europeanen gelijkgesteld zouden worden. Het was uiteindelijk onder meer door het advies van de jurist Hendrik Ludolf Wichers, belast met de invoering van de Indische wetboeken en daarna lid van de Raad van State, dat de gelijkstelling van inlandse christenen niet doorging. Hoewel aan de religieuze hiërarchie veel waarde gehecht werd, vond Wichers dat er niet altijd een groot verschil in beschavingsniveau te zien was tussen inlandse christenen en de overige inlanders.[75] De koloniale hiërarchie steunde op het idee dat het christendom alleen onvoldoende was om het verschil in landaard voor collectieve gelijkstelling te overbruggen (maar, zoals zou blijken, in sommige gevallen wél voor individuele gelijkstelling). In het regeringsreglement werd de aparte formulering voor 'inlandsche christenen' wel gehandhaafd, maar dit drukte na 1854 geen verschil in rechtspositie meer uit ten opzichte van de rest van de inlandse bevolking. Het debat hierover was evenwel nog niet ten einde, en ook raciale en geloofscriteria bleken niet in beton gegoten. Zo werd het bijvoorbeeld in 1899 met de 'Japannerwet' weer deels terzijde geschoven toen collectieve gelijkstelling van een niet-Europese bevolkingsgroep wel mogelijk bleek.[76]

De strekking van het regeringsreglement verraadt in de politieke positionering ook de grote invloed van oud-minister Baud. Veel kwam rechtstreeks uit zijn persoonlijke aantekeningen, en ook de Memorie van Toelichting was door hem opgesteld en niet door toenmalig minister van Koloniën Charles Ferdinand Pahud.[77] Baud, 'de typische representant van het ancien régime', had hierbij conform zijn opvattingen het historisch gegroeide onderscheid tussen veroveraars en veroverden en de kolonie als wingewest flink aangezet.[78] Tijdens het debat over het regeringsreglement verdedigde minister Pahud deze scheiding tussen de inlandse en Europese samenlevingsvormen. Bekende argumenten kwamen weer voorbij: zo kende de archipel volgens de minister een eigen hiërarchische structuur en beschaving, die al bestonden voor de komst van de Europeanen. De Nederlandse invloed beperkte zich tot handhaving van het gezag met vreedzame middelen en, behoudens de welvaart van de inheemse bevolking, 'de stoffelijke voordelen die het doel waren der verovering'.[79] Op deze karakterisering kwam wel wat kritiek. Enkele Kamerleden benadrukten opnieuw zowel het belang van de 'verstandelijke en zedelijke ontwikkeling' alsook het welzijn van de Indische bevolking, zelfs als dit in sommige gevallen het stoffelijke belang van het koninkrijk tijdelijk ondergeschikt

75 Ik dank Rowin Jansen die me hier op wees. Ik dank hem ook voor het beschikbaar stellen van een aantal bronnen en gelijkstellingsrapporten, die verderop worden besproken. R. Jansen, *De wettelijke Europeanisering van inlandse christenen in het dualistische rechtsstelsel van Nederlands-Indië, 1602-1942* (ongepubliceerd artikel). Ook: J. de Louter, *Handboek van het staats- en administratief recht van Nederlandsch Indië* (Den Haag 1914) 133.

76 Hiervoor ook: Tjiook Liem, *De rechtspositie der Chinezen,* 28.

77 Zie: Engelbertus de Waal, *De koloniale politiek der grondwet en hare toepassing tot 1 februari 1862* (Den Haag 1863) 59.

78 Typering van Fasseur, uit: Fasseur, 'De koloniale paradox', in: Cees Fasseur, *De Weg naar het Paradijs en andere Indische geschiedenissen* (Amsterdam 1995) 47-73, aldaar 57.

79 De Waal, *De koloniale politiek der grondwet,* 18 (onderlijning van mij, BV.)

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

maakte.[80] Ook leken de meeste leden niet langer over Indië te willen praten als wingewest. De nieuwe constitutionele verhoudingen zouden dit niet langer toestaan. Ondanks de tegenwerpingen bleef Baud, die als Kamerlid ook zitting nam in de daarvoor aangewezen Kamercommissie, volhouden dat iedere poging om de harten van de Javanen te veroveren volstrekt onhaalbaar was. Initiatieven hiertoe waren bij het 'bestaande verschil in herkomst, godsdienst, taal en zeden' nu eenmaal onmogelijk.[81] Ook vergelijkingen met de Engelse liberalere politiek in Brits-Indië werden door de regering terzijde geschoven door te wijzen op de volstrekt unieke relatie van Nederland met de overzeese gebieden. Uiteindelijk deelde de meerderheid van de Kamer deze mening en prevaleerde de wens om Indië als wingewest te handhaven en de dominante positie van de Europese bovenlaag te waarborgen.

Criteria voor gelijkstelling

Toch bleef de mogelijkheid bestaan voor koloniale ingezetenen om gelijkwaardig te worden aan de Europese bevolking. Zoals Nedemeijer en Van Hoëvell al eerder hadden bepleit, was er in het regeringsreglement ruimte opgenomen voor individuele gelijkstelling. Het laatste deel van artikel 109 gaf de gouverneur-generaal de bevoegdheid uitzonderingen te maken op de 'staatsregtelijke onderscheidingen tusschen Europeanen en inlanders'. Concreet betekende dit dat de gouverneur-generaal individuele inlanders in juridische zin tot 'Europeaan' kon verklaren. Er werd echter niet omschreven wat 'Europees' of 'inlands' precies was. Om deze scheidslijn te bepalen werd het beschavingscriterium ingezet, dat gedefinieerd werd aan de hand van 'Europese zeden'.[82] De praktijk van gelijkstelling vanaf 1870 laat goed zien hoe vaag dit criterium was en welke andere voorwaarden, zoals religie, huidskleur en onderwijsniveau, hier invulling aan gaven. Het restant van dit artikel zal daarom een aantal rapporten van de gelijkstellingsgevallen bespreken. Juist omdat de gelijkstellingprocedure op dit moment nog niet gestandaardiseerd was, laat dit zien hoe fluïde de verschillende categorieën waren.

Wie kwam er voor gelijkstelling in aanmerking? De inlandse christenen hadden de beste papieren. Beschaving was vanzelfsprekend verbonden met de christelijke religie, zoals onder meer Van Alphen vijftig jaar eerder al had betoogd en zoals duidelijk was geworden in de formuleringen in de wet Algemeene Bepalingen uit 1848. Het regeringsreglement uit 1854 bepaalde, zoals beschreven, dat inlandse christenen op basis van landaard tot de categorie inlanders behoorden en onderworpen bleven aan het gezag van de inlandse hoofden, behalve met betrekking tot het huwelijks- en familierecht. De vraag die opnieuw voorlag bij de gelijkstellingsverzoeken van inlandse christenen was onder meer of de invloed van het christendom het lagere beschavingspeil als gevolg van landaard bij sommige individuen kon doen overbruggen.

Uit de twintigtal dossiers tussen 1870 en 1885 die ik heb bekeken, blijkt dat het christendom belangrijk was, maar niet altijd gold als doorslaggevend. Het belangrijkste bij het oordeel van de gouverneur-generaal was de 'volkomen geschiktheid' voor de Europese maatschappij. Hierbij speelde het 'beschavingsniveau' en niet het godsdienstcriterium een doorslaggevende rol. In alle

80 Idem, 22.

81 HTK, 1853-1854, 1321-1324. Ook in Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 139.

82 Luttikhuis, 'Beyond race. Constructions of 'Europeanness', 544.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

gelijkstellingsverzoeken kwam deze afweging terug. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in de discussie omtrent de gelijkstelling van vier christelijke inlandse onderdanen in februari 1874. Bij deze specifieke zaak riep de minister van Koloniën de koning op om de gouverneur-generaal wat te matigen in het verstrekken van politieke rechten. Er waren volgens de minister namelijk heel wat beschaafde en ontwikkelde inlanders te vinden in de archipel, en de inlandse christenen in de Molukken waren feitelijk te beschouwen als Europeanen. Toch was het niet in overeenstemming met de geest van de wet. Om 'in politieke zin tot Europeaan verklaard te worden' zou men volgens de minister namelijk 'moeten beantwoorden aan vereischten, die slechts zelden bij een inlander zullen worden aangetroffen.'[83] De minister benadrukte daarom:

> 'geenszins behoort die gelijkstelling, die eene onderscheiding moet blijven, mijns inziens, toegepast [te] worden op personen, waarvan niet gebleken is, dat zij zich in een of ander opzigt, boven de massa der inlandsche bevolking verheffen. Evenmin mag het belijden den Christelijke godsdienst op zichzelf het criterium zijn.'[84]

Dat het christendom geen absolute vereiste was, blijkt ook uit het feit dat niet-christenen werden gelijkgesteld, al was dit zeer uitzonderlijk.[85] Om wat meer structuur te krijgen in de gelijkstellingsverzoeken stelde Batavia in april 1874 een aanscherping van de criteria voor. Deze gaven nog steeds de nodige ruimte voor interpretatie, maar vereisten nu wel dat de indiener: 'De christelijke godsdienst belijdt; De Hollandsche taal goed spreekt en schrijft; In Europeesche zeden en begrippen is opgenomen; Volkomen geschiktheid bezit, om in eene Europeesche maatschappij te verkeeren'.[86] Om volwaardig lid van de natie te kunnen zijn, moesten individuen dus geassimileerd zijn in de Europese koloniale bovenlaag.[87] Bewijs hiervoor kon bestaan uit Europese kleding en haardracht, uit plichtsbesef en inzet.'[88] Afwijzing van het gelijkstellingsverzoek gebeurde vaak op grond van onvoldoende beheersing van de taal, of op grond van het ontbreken van intellectuele of andere uitmuntende capaciteiten.[89] Tussen 1871 en 1886 werden er in totaal 99 individuen gelijkgesteld met Europeanen.[90] Steeds werd hierin het beschavingscriterium gebruikt als maatstaf. Na 1900 werd de gelijkstelling verder gestandaardiseerd en kwamen er veel meer verzoeken binnen.

Besluit

In 1892 kwam er een nieuwe Wet op het Nederlanderschap en het Ingezetenschap tot stand. De wet beoogde onder meer de

83 Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI) Algemene Secretarie (AS), BT 4 september 1874 no. 2, afschrift brief minister van Koloniën, 14 februari 1874. Het betrof in dit geval: Raijmond Roger, Leon, Wilhelmina, Adolfus Gossiaux en Samuel Theodorus Ruttendije.

84 ANRI, AS, BT 4 september 1874, Ibidem.

85 ANRI, AS, GLBT 1882, Ag. 8060/81. Afd. A. Besluit no. 17. Buitenzorg, 21 juli 1881; Tjiook Liem, *De rechtspositie der Chinezen*, 241.

86 Tjiook Liem, *De rechtspositie der Chinezen*, 240 ev. Criteria uit Missive van den minister van Koloniën van 8 April 1874, Gouvernements besluit van 4 September 1874, nr.2.

87 In het geval van P J. Kailola, ANRI, AS, GLBT 1882, *No. 117.* Amboina, 28 July 1882, gericht aan de Resident van Amboina.

88 Ibidem, Verzoekschrift Amboina, 21 Juli 1882.

89 ANRI, AS, GLBT 21 november 1886 no. 15, het betreft het verzoek tot gelijkstelling van A.R. Pietersz. Citaat is uit: Missive Gouvernements Secretaris. AG. 18328/86. No. 6672. Buitenzorg, 5 November 1886. Aan: Den Raad van N.I., ANRI, AS, BT 8 februari 1876 no. 8, Departement van Justitie. No. 1871/125. Batavia, 12 januari 1876.

90 Tjiook Liem, *De rechtspositie der Chinezen*, 244.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

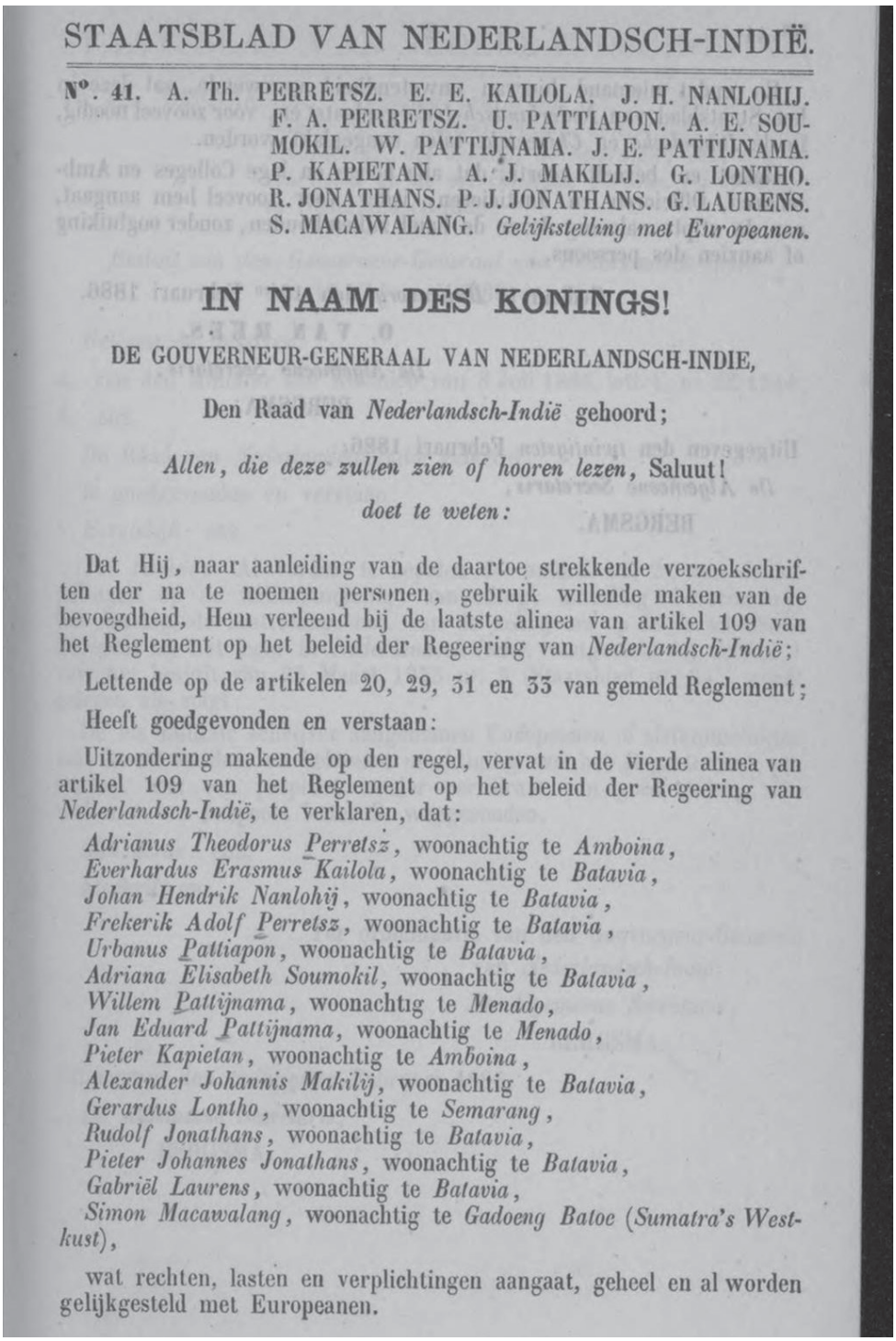

STAATSBLAD VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

Nº. 41. A. Th. PERRETSZ. E. E. KAILOLA. J. H. NANLOHIJ. F. A. PERRETSZ. U. PATTIAPON. A. E. SOUMOKIL. W. PATTIJNAMA. J. E. PATTIJNAMA. P. KAPIETAN. A. J. MAKILIJ. G. LONTHO. R. JONATHANS. P. J. JONATHANS. G. LAURENS. S. MACAWALANG. *Gelijkstelling met Europeanen.*

IN NAAM DES KONINGS!

DE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN NEDERLANDSCH-INDIE,

Den Raad van *Nederlandsch-Indië* gehoord;

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, Saluut!

doet te weten:

Dat Hij, naar aanleiding van de daartoe strekkende verzoekschriften der na te noemen personen, gebruik willende maken van de bevoegdheid, Hem verleend bij de laatste alinea van artikel 109 van het Reglement op het beleid der Regeering van *Nederlandsch-Indië*;

Lettende op de artikelen 20, 29, 31 en 33 van gemeld Reglement;

Heeft goedgevonden en verstaan:

Uitzondering makende op den regel, vervat in de vierde alinea van artikel 109 van het Reglement op het beleid der Regeering van *Nederlandsch-Indië*, te verklaren, dat:

Adrianus Theodorus Perretsz, woonachtig te *Amboina*,
Everhardus Erasmus Kailola, woonachtig te *Batavia*,
Johan Hendrik Nanlohij, woonachtig te *Batavia*,
Frekerik Adolf Perretsz, woonachtig te *Batavia*,
Urbanus Pattiapon, woonachtig te *Batavia*,
Adriana Elisabeth Soumokil, woonachtig te *Batavia*,
Willem Pattijnama, woonachtig te *Menado*,
Jan Eduard Pattijnama, woonachtig te *Menado*,
Pieter Kapietan, woonachtig te *Amboina*,
Alexander Johannis Makilij, woonachtig te *Batavia*,
Gerardus Lontho, woonachtig te *Semarang*,
Rudolf Jonathans, woonachtig te *Batavia*,
Pieter Johannes Jonathans, woonachtig te *Batavia*,
Gabriël Laurens, woonachtig te *Batavia*,
Simon Macawalang, woonachtig te *Gadoeng Batoe* (*Sumatra's Westkust*),

wat rechten, lasten en verplichtingen aangaat, geheel en al worden gelijkgesteld met Europeanen.

Gelijkstellingstellingaankondiging in het Staatsblad van Nederlandsch-Indië, van 1 januari 1886. De 'gelijkgestelden' werden vanwege deze aankondigingen ook wel 'Staatsblad-Europeanen' genoemd.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

dubbele formulering omtrent nationaliteit – die uit het Burgerlijk Wetboek van 1838 en die van de Wet van 1850 – in één nieuwe wet samen te voegen. De overgangsbepaling bepaalde dan ook dat zowel de Nederlanders die het Nederlanderschap volgens het BW van 1838 dan wel volgens de Wet van 1850 bezaten, Nederlander zouden zijn. Deze overgangsbepaling gold echter niet voor de bewoners van Nederland-Indië die op grond van het BW van 1838 immers wél Nederlander waren. Zij werden wederom expliciet uitgesloten van de werking van deze overgangsbepaling waarbij in het debat Thorbeckes argumenten over de (beschavings) grenzen van de natie van een halve eeuw eerder opnieuw als politiek leidend golden. Uitsluiting geschiedde om te voorkomen dat 'onze Javaansche broeders dus o.a. ook het kiesrecht kunnen uitoefenen'. Eveneens moest voorkomen worden dat de nieuwe wet een 'geheele omwenteling teweeg zou brengen in de positie van den inlander'.[91] De overgangsbepaling laat tevens helder zien hoezeer toekenning van staatsburgerschap verknoopt raakte met het juridisch pluralisme zoals dat gold in de koloniale gebieden. Omdat het regeringsreglement van 1854 reeds juridisch onderscheid maakte tussen inlanders en Europeanen, kon hierop in de overgangsregeling worden voortgeborduurd. De Wet van 1892 bekrachtigde vervolgens deze indeling in bevolkingsgroepen en schakelde daarmee de nationaliteitswetgeving voor de kolonie definitief gelijk met het regeringsreglement van 1854.[92] Dit geïnstitutionaliseerde juridische pluralisme ontbrak overigens in de westelijke overzeese gebieden, in die zin dat alle koloniale ingezetenen daar in 1892 wél het politieke Nederlanderschap verkregen.[93] In 1910 werd dit verschil nogmaals bekrachtigd toen een nieuwe Wet op Nederlands Onderdaanschap de koloniale onderdanen in Nederlands-Indië schaarde onder 'Nederlands-onderdaan-niet-Nederlander'. En opnieuw weerklonken daarbij Thorbeckes argumenten over de grenzen van de Nederlandse natie en de verhouding tussen staatsburgerschap en nationaliteit: een Nederlander bleef nu 'eenmaal iets anders dan een Indiër'.[94]

Dit artikel heeft ten aanzien van Nederlands-Indië laten zien hoe de juridisering van het politieke Nederlanderschap vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw leidde tot de uitsluitingsmechanismen die de koloniale hiërarchie bepaalden. Hierbij is vooral benadrukt hoe de betekenis van het politiek burgerschap in de kolonie verschoof en hoezeer dit een beschavingscriterium uitdrukte. Er zat een politiek idee achter dat door de Wet van 1850 naar voren werd gebracht: actief burgerschap werd de kern van het nationaliteitsbegrip.[95] Het afstammingsbeginsel werd hiertoe expliciet op de kolonie van toepassing verklaard en vertaalde zich als Europese opvoeding, zeden en gebruiken, waarmee het loyaliteits- en toekomstig nationaliteitsgevoel van burgers was gegarandeerd. Dit beginsel was sterk verbonden aan debatten over culturele, raciale, geografische en religieuze verschillen tussen het koninkrijk en de Indonesische archipel, zoals die vanaf de vroege negentiende eeuw vorm kregen en kwam naar voren in de verschuivende positie van verschillende bevolkingsgroepen, zoals de Indo-Europeanen en inlandse christenen. Om hier meer grip op te

91 Zie ook *Algemeen Handelsblad*, 20 oktober 1892.

92 Zie wijziging overgangsregeling: *HTK,* 1892-1893, nr.15. 5. Jones, *Tussen onderdanen, rijksgenoten en Nederlanders*, 58-59.

93 Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander,* 71-72; Karapetian, *Morganatisch burgerschap,* 370-374; Jones, 'Dutch politicians, the Dutch nation, and the dynamics of postcolonial citizenship', 31.

94 Karapetian, *Morganatisch burgerschap*, 375.

95 Aerts, *De Letterheren,* 146, 233.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05

krijgen heeft dit artikel de politieke betekenis van deze concepten en verschuivingen in nadenken over lidmaatschap van 'het grote Nederlandse huisgezin' voor de negentiende eeuw gevolgd. Het Thorbeckiaanse idee over grenzen aan de natie bleek uiteindelijk leidend, maar de vraag wie binnen dit idee nog kon doorschuiven in de koloniale hiërarchie bleef wel enigszins open. Uit de gelijkstellingsrapporten die voor dit artikel bekeken zijn, blijkt dat het verschil in deze periode tussen bevolkingsgroepen nog niet primair in raciale termen was gegoten, maar dat het gezien werd als een verschil in beschaving dat ook terugvoerde op het christendom.

Het juridische pluralisme voor de Indonesische archipel bleef steunen op het multi-interpretabele concept 'beschaving'. Toen eind negentiende eeuw om geopolitieke redenen de noodzaak ontstond om de Japanners in Nederlands-Indië te scharen onder Europese wet- en regelgeving, motiveerde de Nederlandse wetgever dit door te wijzen op gelijkwaardigheid in beschavingsniveau. De nieuwe Japanse wetboeken waren immers op Europese leest geschoeid.[96] De 'Japannerwet' regelde de gelijkstelling van deze gehele bevolkingsgroep in 1899. De koloniale bevolking bleef hiervan echter tot aan de onafhankelijkheid uitgesloten – in Nieuw-Guinea tot aan 1962 – en zo ook van het nationale staatsburgerschap.

Over de auteur

Dr. **Bart Verheijen** is als postdoctoraal onderzoeker werkzaam aan de Universiteit van Amsterdam en als universitair docent aan de Universiteit Leiden. Dit artikel kwam tot stand binnen het KNAW 'Fonds Staatsman Thorbecke' met als titel: *Over het hedendaags burgerschap. De herijking van een Thorbeckiaans concept.*
E-mail: l.j.verheijen@gmail.com

96 Patricia Tjiook-Liem, 'Feiten en ficties bij het ontstaan van de Japannerwet. Wijziging van art. 109 RR bij Stb. 1899 no. 121, Ind. Stb. 1899 no. 202', *Rechtsgeleerd Magazijn THEMIS* 4 (2005) 192- 208, 207.

Guest (guest)
IP: 94.210.159.125
On: Tue, 15 Feb 2022 11:15:05